

Erindringer om modstandsarbejde, arrestation og fangenskab 1944-1945

AF HANS FLINTHOLM HANSEN¹

Nogle år inden sin død i 2001 skrev Hans Flintholm Hansen sine erindringer om, hvordan han under besættelsen deltog i forskellige illegale aktiviteter i Sønderjylland inden han blev taget af Gestapo i oktober 1944 og derefter indsat i Frøslevlejren. I april 1945 kom han med De Hvide Busser til Sverige.² Han har forklaret, at han skrev erindringerne, fordi hans børn havde opfordret ham til det. Det var ikke planen, at erindringerne skulle udgives, men i nært samarbejde med hans børn, Ville Flintholm Østervig, Jørgen Flintholm Hansen og Jette Abild, har vi valgt at gøre det alligevel. Det skyldes, at det er en interessant fortælling om Sønderjylland under besættelsen, som vil interessere mange. Erindringerne er gengivet så tro mod originalteksten som muligt, og der er alene rettet nogle enkelte slåfejl. Desuden har vi været nødt til at beskære manuskriptet noget, og de steder et afsnit er skåret ud er det markeret med [...].

Modstandsarbejde under besættelsen

Det var i efteråret 1943, at det så småt begyndte at gå fremad. Jeg husker, at jeg en dag i en villakælder på Erlevvej i Haderslev [...] overværede en våbeninstruktion og en demonstration af, hvordan man kunne fremstille en sprængladning. Der var altså ved at ske noget, men mere blev det heller ikke til. Den 17. oktober blev der nemlig ringet til mig fra amtsskolekonsulent Svendsens kontor i Tønder. Hvis jeg ville og var ledig, så kunne jeg dagen efter tiltræde et sygevikariat for førstelæreren ved Møgeltønder skole. [...]

Præsten i Møgeltønder fik mig overtalt til at overtage ledelsen af den lokale FDF-kreds, og det gav mig kontakt til nogle FDF-folk i Tønder. Hos en af dem, en viceskoleinspektør [...] kom jeg en del og mødte der en del yngre mænd. Vi talte ofte "krig", og vores indstilling til udviklingen – også den hjemlige – lå ikke langt fra hinanden. En dag blev jeg opsøgt på mit værelse i Møgeltønder af en af dem [...] Han snakkede FDF-arbejde, men spurgte mig så, om jeg var kendt omkring Vidåen – grænseåen mellem Danmark og Tyskland. Det var jeg jo ikke, men jeg kunne mærke, at der lå mere bag, og efter nogen omsvøb fortalte han

mig, at nogle Tønderfolk gennem længere tid – vist nok endda gennem flere år, også før krigen – havde stået for en udvekslingscentral, hvor de modtog og udvekslede post nord og syd fra. Post som absolut ikke måtte passere hverken den danske eller tyske udlandscensur. Men nu kneb det for dem. Deres kontaktmænd på tysk side, som boede i Aven-toft og havde tilladelse til at krydse grænsen, var blevet bange for, at han var kommet under opsigt af tysk politi. Han turde ikke mere have post på sig, når han passerede grænsen. De var derfor ved at undersøge, om de selv kunne komme over grænsen, for så kunne de lægge posten i en slags postkasse i nærheden af Aven-toft kirke. De var nu interesserede i at undersøge mulighederne for at kunne komme over Vidåen i nærheden af kirken.

Vi cyklede derud. Vidåen er på det sted en ganske bred å, indrammet af høje diger på begge sider, så opgaven var givetvis ikke let. Svømme over åen her i november var nok ikke mulig, og en båd var umulig at skjule, og for øvrigt patruljerede der gendarmere på både dansk og tysk side. Det kunne, så vidt vi kunne bedømme, ikke lade sig gøre. Det måtte opgives. [...]

Jeg deltog i flere møder i Tønder, hvor vi drøftede sabotage. Det eneste lønnede mål i byen var banegården med dens remiser og i det hele taget banestrækningerne nord og syd for byen. Men der skete nu ikke noget, mens jeg var der – også af den grund, at de ikke havde tilstrækkeligt sprængstof.

I april 1944 fik jeg så stillingen i Rangstrup/Agerskov. Jeg blev ansat som timelærer med pligt til at undervise halvtids ved begge skoler. [...] Jeg optog straks igen kontakterne med Herman og Knud.³ De var nu begge dybt involveret i sabotageforberedelse og i opbygning af lagre af våben og sprængstof. Hver weekend cyklede jeg til Haderslev og var med til flere møder og instruktioner. Et stykke tid efter at jeg var flyttet til Rangstrup, gik det galt i Tønder. Mange blev arresteret – også flere af dem jeg kendte. Jeg følte mig nu nogenlunde tryk. Jeg havde jo ikke deltaget i noget derude i længere tid, og der var kun få der vidste, hvor jeg var blevet af. Men så ringede viceinspektøren til mig og bad mig om straks at komme til Tønder. Jeg cyklede derud, og det viste sig, at deres kontakt på tysk side var forsvundet – muligvis arresteret. De havde imidlertid en bonde nede omkring Husum, som tidligere havde været med over grænsen, og som de vidste havde været sammen med mig. Han spurgte, om jeg turde tage med over grænsen. [...] De havde nogle tyske officersuniformer, nogle Wehrmacht nummerplader, og de

blanketter, der skulle til for at militære køretøjer kunne passere grænsen. [...] Jeg blev sat under pres, så enden på det blev, at jeg fik en brunlig cottoncoat på og fik en militærlignende kasket sat på hovedet, og så risikerede vi at køre mod grænsen med mig i rollen som en tilfangetagen engelsk pilot. Jeg kunne vel altid tale lige så godt engelsk som en tilfældig tysk grænsesoldat. Det gik helt uden vrøvl. De danske gendarmere rørte ikke tyske militærbiler, og tyskerne stod nærmest ret, da de fik papirerne stukket ud. Vi fandt gården, fik udvekslet post, og på tilbagevejen skiltes vi, så tre af os gik over grænsen noget øst for Tønder i nærheden af Lydersholm. Jeg er sikker på, at nogle danske gendarmere var part i foretagendet. Også vognen kom godt tilbage og dagen efter cyklede jeg hjem til Rangstrup. Hele affæren i Tyskland tog vel en 4-5 timer.

Og så til den mest – ja, vel i virkeligheden den eneste – virkelige dramatiske begivenhed. Jeg mener, det var hen midt i maj, at der blev ringet til mig fra Haderslev. Træerne var i alle tilfælde sprunget ud. De bad mig om straks at komme til Haderslev. Jeg cyklede afsted ved 18-19 tiden om aftenen og fik besked på, at et våbenlager ved Sækkelund, øst for hovedvejen til Kolding, skulle flyttes omgående. Der bestod fare for, at Gestapo kunne finde frem til det. Hen på aftenen cyklede vi derud. Jeg kan huske, vi cyklede over Sillerup og fandt gården. Lidt efter kom en lastbil til. Der lå tyske soldater på gården, men våbnene lå i en afsides bygning, så vi kunne komme til dem bagfra. Det lykkedes at få det hele flyttet over på lastbilen, og vi fik også cyklerne smidt op. Men ved Thomashus var der etableret en vejspærring. Vi stoppede op da vi så lysene, og Herman sagde: "Det går ikke. Vi kan ikke vende rundt nu. Kør videre, vi må skyde os igennem." Det gjorde vi. Da vi var kommet helt hen til spærringen, begyndte vi at skyde løs på alt det, vi bare kunne, og tyskerne blev så overraskede, at det lykkedes os at komme igennem, inden de for alvor begyndte at skyde igen. Lidt længere ind mod byen gik en vej ind i Vesterskoven, op forbi et skovløberhus. Der kørte vi ind. Vi kørte tværs gennem skoven, og kom ud på den anden side i nærheden af Moltrup. Der gemte vi bilen mellem nogle store buske og træer ved en ret stor gård og cyklede hjem. Det hele gik godt. [...]

Så nærmede sig sommerferietiden. Forinden blev dog en stor Vojensgruppe rullet op med virkning langt ind i Haderslevgrupperne. Hele Vojens/Haderslev modstandsarbejdet blev lammet og mange blev også arresteret. Blandt dem Poul Erik Sminge⁴ og Herman Schlosser – hans bror Erik forsøgte at stikke af, men blev skudt ned og døde. Det



På billedet ses hr. og fru Sminge på trappen ved Rangstrup skole, mens Flintholm står yderst til højre. Kilde: Familien.

var skrækkeligt, og jeg bebrejdede mig selv, at jeg havde animeret Poul Erik til at gå med i modstandsarbejdet. Han var kun 17 år. Det skete den 6. juni, netop den dag, hvor de allierede gik i land i Normandiet.

Jeg var så småt ved at samle sammen, så der kunne blive dannet en gruppe, der kunne tage sig kærligt af jernbanestrækningen mellem Over Jerstal og Hovslund. Jeg var begyndt at lære nogle unge mænd at kende, og havde inviteret dem over på skolen for ligesom at føle dem lidt på tænderne og fortælle om, hvad det hele egentlig gik ud på. [...] Den forsommer kom jeg en del hos Søren Knudsen på hans gård i Galsted. [...] Der var også to sønner på gården, Hans og Peter, og jeg blev faktisk helt gode venner med dem. De mente, at deres nabo, Jørgen Sandersen, var til at stole på. Jørgen mente så igen, at Laust Slajkjær⁵ og dennes svoger Knud Holm også var gode nok, og alle tre mente helt bestemt, at deres formand på den mose hvor de arbejdede med tørvefremstilling, Svend Hansen, var helt rigtig. Så på den måde lykkedes det at få taget hul på det, som vi regnede med skulle blive noget rigtigt alvorligt.⁶ [...]

Knud [Lauritsen] og jeg aftalte så, at han skulle komme til Rangstrup og instruere i våbenbrug for den gruppe, der var dannet.⁷ Det skete et par dage senere. Knud havde selv demonstrationsmaterialerne med, og han demonstrerede, hvorledes man skiller og samler en stengun – den meget enkle, næsten primitive, engelske maskinpistol, som blev sendt ned ved næsten alle våbenedkastninger. Ligeledes demonstrerede han, hvordan man former en bombe af det engelske sprængstof, der gik under navnet "marcipan" på grund af dets lugt, og hvordan den kunne bringes til eksplosion via en forladning og en lunte eller sprængblyant. Han aktiverede en ½-times blyant, som gik af med et knald inde i mit soveværelse.

Vi fik besked på, at anskaffe os falske legitimationskort til brug, når vi blev nødt til at stikke af. "Når", sagde Knud, ikke "hvis". Det var så at sige helt givet, at vi en dag måtte stikke af uden varsel – i bedste fald. Gennemsnitslevealderen for grupper, der var tilmeldt regionen, var fire



Hans Flintholm Hansens legitimationskort fra 1942. Kilde: Familien.

måneder, og han ville nu anmelde os som operationsklare, hvorefter vi kunne forvente, at blive kontaktet af en kurér direkte fra regionen, der ville instruere om de nærmeste opgaver og sørge for, at vi fik det nødvendige materiel samt tildele os det kodeord, som ville blive udsendt fra BBC, London, "hilsen til", når vi første gang skulle i aktion. [...]

Ganske få dage efter hans instruktion af gruppen, måtte Knud gå under jorden. Han boede hos mig nogle dage, og flyttede så til Gabøl til folketingsmand Jørgen Gram. De var på en eller anden måde i familie [...] Knuds mål var at havne på Fyn, hvor han havde kontakt med en gruppe, der modtog nedkastningsvåben fra engelske flyvere. Fra Fyn ville han så kontakte mig igen. Mens han boede hos mig, var vi ude at sondere terrænet ved jernbanen i nærheden af Abkjær. Her førte en viadukt cementvejen over jernbanen, og et par hundrede meter sydpå var der en anden, mindre viadukt, hvor en bivej førtes over banen. Den er der ikke mere, har jeg erfaret. Kunne vi få disse to broer sprængt samtidigt, eller endnu bedre, forskudt således, at DSB's store kran kunne blive lukket inde mellem de to sprængte broer, ja, så ville vi rigtig kunne score points, og trafikken på den enkeltsporede bane ville være standset i en længere tid. Vi undersøgte omhyggeligt, hvordan vi nogenlunde usete kunne nærme os broen, og hvordan vagterne færdedes. Især Knud var ivrig efter at få en sagkyndig til at vurdere, hvor meget sprængstof, der skulle til for at få broerne til at styrte sammen, og hvor sprængstoffet skulle placeres for at give størst virkning. Han ville prøve at skaffe en sprængstofekspert, som så senere kunne bistå os, hvis og når ordren til at sprænge måtte komme.

Den 19. september angreb tyskerne det danske politi. Mange politifolk i København og nogle andre store byer blev fanget og sendt til tyske koncentrationslejre, mens resten af politistyrken gik under jorden overalt i landet. En af dem, en ældre politiassistent fra Graasten, var søgt i skjul hos skolens nabo, mejeribestyrer Jes Ottsen, som han var i familie med. Sminge kom op og fortalte, at Ottsens ikke var stolte ved at skjule en mand, der var eftersøgt af tyskerne, og spurgte, om jeg kunne tage mig af ham. Det lovede jeg, og betjenten kom op til mig. Jeg spurgte, om han ville søge til Sverige, men han ville helst blive i landet, i det mindste indtil videre. Jeg ringede så til Svend Hansen og bad ham komme op. Vi aftalte, at jeg skulle cykle ud i mosen med betjenten, når det var blevet mørkt. Jeg skulle stå på vejen uden for mejeriet kl. 20. På det tidspunkt blev døren åbnet lige akkurat så meget på klem, at han kunne komme igennem med sin cykel, og vi kørte ud på mosen, hvor

han blev indtil Svend blev arresteret. Vi ventede altså, alt imens det oprindelige arbejde med de illegale blade fortsatte stille og roligt.

Lige siden samarbejdet med Selmer⁸ havde jeg regelmæssigt fået tilsendt blade til videre fordeling. Først var det kommunisternes "Land og Folk", som ret hurtigt blev afløst af "Frit Danmark", og helt ærligt – den dag i dag ved jeg ikke, hvem der egentlig sendte dem til mig. Antallet steg jævnt, og til sidst fik jeg vel et halvt hundrede eksemplarer hver 14. dag. Det blev efterhånden en ret bekostelig affære, og helt galt blev det, efter at jeg havde været i København. Nu fik jeg oven i hver måned ca. 200 eksemplarer af "De frie Danske". De blev sendt til mig i et par store pakker i "løsvægt", som vi så selv måtte samle til færdige blade. Jeg havde ikke mange penge, så efterhånden havde jeg simpelt hen ikke råd til konvolutter og porto til alle de blade.

Nogle af dem klarede jeg og kammeraterne både i Haderslev, Møgel-tønder, Tønder og nu i Rangstrup/Agerskov ved om aftenen og først på natten at smide dem i de menneskers postkasser, som vi mente ville have udbytte af at læse dem. Men mange, mange blade blev puttet i konvolutter og sendt af sted med posten. Jeg havde lavet et kartotek med mange adresser, og alt det kostede dyrt.

Sminge og jeg havde lige siden, jeg blev ansat, regelmæssigt besøgt amtslæge Lauridsen i Haderslev. Han modtog hver gang de penge, som bønder og forretningsfolk i sognet betalte til modstandsbevægelsen. Efterhånden blev det mest mig, der tog rundt til bidragyderne efter Sminges anvisninger, og det var ganske store beløb, der blev ydet. F.eks. husker jeg, at købmand Truelsen i Agerskov hver gang gav 200 kr., og købmand Andreas Petersen i Rangstrup gav, så vidt jeg husker, 500 kr. Det var rigtig mange penge dengang – jeg selv fik vel 250 kr. om måneden som timelærer. Pengene blev som nævnt afleveret til amtslægen, og allerede inden sommerferien fik jeg så af ham udbetalt, hvad vi mente, var nødvendigt for at kunne få næste sending blade sendt afsted. [...]

En dag havde postbuddet en besked med til mig fra postbestyrerinden i Agerskov. Jeg skulle komme hen på kontoret, for der var kommet en pakke til mig, som var så beskadiget, at postbuddet ikke kunne have den med på sin cykel. Da jeg kom derhen, lå der to pakker revet i stykker. Tydeligt for enhver indeholdt de "De frie Danske". Arkene var lige ved at glide ud på gulvet. Ingen, hverken postbuddet eller kontoret, sagde et ord om indholdet. Alle lod som om det var en dagligdags begivenhed med et par almindelige pakker, der var blevet beskadiget. Jeg fik noget papir at slå om pakkerne, og noget snor til at holde sam-

men på det hele, og så drog jeg afsted med mine blade. Alle lod helt og aldeles som ingenting.

Ude hos amtslægen kunne vi godt få ordre om dit eller dat. Engang fik jeg besked på at hilse kommunekassereren i Agerskov, Nis Gårde – min senere svoger – fra ham og bede om så mange originale kort til udstedelse af legitimationskort, som han kunne undvære. Jeg fik et helt bundt uden diskussion, og Nis Gårde spurgte endda, om det mon ikke var en god ide, om jeg fik et sæt rationeringskort med, som sådan set hørte til. Det hele blev modtaget med stor glæde af amtslægen, som i øvrigt senere leverede de legitimationskort, som gruppen skulle anskaffe. De var udstedt i Nyborg, stemplet med politimesterstempel og helt i orden, fuldstændig som legale legitimationskort. [...]

Alle gruppemedlemmer mødtes regelmæssigt hos mig, og vi udvekslede vilde planer om, hvorledes vi kunne genere arbejdet på flyvepladsen i Skrydstrup, men foreløbig blev det kun til snak. Vi havde ingen ordrer, intet at gøre med, og vi fik det altså heller aldrig.

I begyndelsen af oktober fik jeg et brev fra Knud om, at der ville komme en mand fra Nyborg med nærmere besked. Han ville hilse mig fra en eller anden, og han havde bemyndigelse til at give ordrer om, hvad der videre skulle ske, samtidig med, at han kunne oplyse os om, hvilke våben og andet udstyr, vi ville få leveret. Der kom godt nok en mand. Fredag den 13. oktober kl. ca. 18.00 kom der én – men altså ikke fra Knud, og derefter begyndte for mit vedkommende en helt ny form for modstandskamp.⁹ Havde den hidtil måske haft et skær af eventyr – måske endda en vis karakter af legen røvere og soldater – så blev det nu bitter alvor og et one-man show, hvor alle mine evner blev sat på prøve. Heldigvis gik det kun ud over mig. Laust, Knud og Jørgen Sandersen stak af samme aften og søgte ly hos moster Hanne og onkel Anders i Rugsted, og for øvrigt kunne de alle ret hurtigt vende hjem igen. Hans og Peter Knudsen stak også af. Hans fik plads på en gård i Meng nær ved Hejlsminde, og Peter kom på højskole i Vendsyssel. Der eksisterede en uskreven aftale om, at alle arrestanter skulle prøve at holde stand i 48 timer. Det lykkedes mig.

Sminge og Svend Hansen blev løsladt i løbet af en tre ugers tid, og det lykkedes mig således at lukke af for Gestapo. De kom ikke længere end til de blade, de havde fundet i Svends lastbil. De fik ikke andet og just dem kunne jeg jo ikke lyve mig fra. At det lykkedes fik trods alt betydning for alle de, jeg havde haft forbindelse med. [...]

Arrestation og afhøringer

Fredag den 13. oktober 1944 havde jeg været til et lærermøde på Agerskov skole, og jeg cyklede hjem ved 17-tiden. Jeg kan endnu fornemme det efterårsmørke, der lå over det tunge, midtsønderjyske landskab. Sommetider, når belysning og omgivelser er til det, kan jeg den dag i dag næsten føle lugten og stemningen, og jeg kan få en fornemmelse af, at jeg oplever det hele én gang til. Da jeg var kommet hjem til Rangstrup skole, gik jeg ind i lærer Sminges lejlighed, dels fordi jeg fik min kost der, og dels for at vente på lærer Sminge, der sammen med Svend Hansen var kørt til Aabenraa i Svends lastbil fra tørvefabrikken på Grimmosen. [...] Svend havde lovet mig at køre en papkasse med et par hundrede konvolutter med "De Frie Danske" til Aabenraa posthus. Brevene var frankerede og det hele, og aftalen var, at Svend bare skulle stille dem på skranken og så gå.

Det kom aldrig så vidt. Lige uden for Aabenraa blev bilen stoppet i en tysk vejspærring og undersøgt. Kassen blev opdaget, og Svend og Sminge ført til Gestapos kontor i Forstallé i Aabenraa. Hvad der skete der, har jeg aldrig fået at vide og har ej heller prøvet at udforske, men ved 18-tiden bankede det på døren ind til Sminges kontor, hvor jeg sad. Jeg var alene i stuen. Fru Sminge var i køkkenet for at forberede aftensmaden, så jeg sagde: "Kom ind". En for mig ukendt mand viste sig i døren og spurgte: "Det er måske Flintholm Hansen?" Jeg studsede lidt. Jeg ventede godt nok en kurér fra Nyborg med en besked fra en god ven, Knud Lauritsen fra Haderslev. Han var gået under jorden og opholdt sig nu på Fyn, men manden gav mig ikke det stikord, vi havde aftalt – noget med, at han skulle hilse mig fra en eller anden – så jeg svarede: "Nej, lærer Flintholm bor her ikke, han bor ovenpå. Dette er lærer Sminges lejlighed." "Så må De undskylde", sagde manden og begyndte at gå op ad trappen. Jeg var fulgt med ud i gangen og sagde så: "Jamen, lærer Flintholm er ikke hjemme. Han er til lærermøde i Agerskov, men han må snart dukke op. Vil De ikke vente så længe?" "Nej", sagde manden, "jeg kommer igen senere." Han gik så ud ad fordøren igen, og jeg fulgte efter ham. Så skete det mærkelige, at manden i stedet for at gå op ad den flisegang, der gik fra skolen op til vejen, gik tværs over plænen, hen mod en låge i hækken.

Hvad der så egentlig skete inden i mig, ved jeg ikke, jeg har spekuleret på det i mange timer. Måske har jeg troet, at han var på vej hen til sin

cykel. Jeg stillede nemlig ofte selv min cykel i den hæk, når jeg vidste, at jeg snart skulle bruge den igen. Det korte af det lange er imidlertid, at jeg så mig om til alle sider uden at kunne se noget mistænkeligt, og sagde så det katastrofale: "Jeg er Flintholm Hansen." I samme nu trak manden sin revolver frem og sagde: "Deutsche Sicherheitsdienst. Hände hoch." Jeg prøvede på igen at bestride, at jeg var den rette mand, men for sent. Han stod og sigtede på mig med sin revolver og gentog: "Op med hænderne" og sagde, at jeg skulle gå over mod lågen. Der stod de så. En hel flok Gestapofolk og en enkelt uniformeret soldat, skjult bag hækken, og så var det sket. Jeg blev beordret op i lejigheden, og de begyndte at undersøge alt.

I mit skrivebord fandt de en tang, vi havde brugt til at samle de illegale blade med. Vi fik dem i løsark, og rigtige hæfteklammer kunne man ikke få på den tid af krigen. Men hvad værre var, fandt de også en revolver. Heldigvis fandt de ikke en konvolut med fem falske legitimationskort, et til hver i gruppen. Jeg havde sat konvolutten fast med tegnestifter op under en af de nederste hylder i min bogreol.

De præsenterede mig for tre konvolutter med de illegale blade og bad mig fortælle, hvem der havde skrevet adresserne. Jeg svarede: "Sminge, Svend Hansen og mig selv." Den godtog de.

Samtidig med, at de huserede oppe hos mig, ransagede de også nedenunder hos fru Sminge, og det hele endte så med, at alt hvad de ville have med sig til Aabenraa, blev lagt i en stor papkasse, som jeg måtte bære ned i en bil, og så kørte vi til Aabenraa. [...]

I Aabenraa kørte vi direkte til Gestapo-kontoret i Forstallé, og jeg kom straks i forhør – et forhør, der strakte sig gennem hele natten. Jeg fortalte, at jeg i grunden ikke vidste, hvorfra de mange illegale blade egentlig kom, men jeg havde en mistanke om, at de nok kom fra en god ven i Haderslev, Knud Lauritsen. Det var i alle tilfælde ham, der havde foræret mig den revolver, de havde fundet i mit skrivebord, og han var den eneste jeg kendte, som jeg kunne tænke mig beskæftigede sig med illegalt arbejde. Det blev en temmelig hård nat, og flere gange var jeg klar over, at jeg havde modsagt mig selv. Efterhånden var tyskerne dog lige så trætte som jeg selv, så de opdagede ikke noget, og samtidig begik de efter min mening den fejl, at der var en to, tre stykker, der i munden på hinanden forhørte mig. Lige så snart én kom ind på et emne, jeg ikke så gerne ville have boret videre i, så snuppede jeg et spørgsmål fra en af de andre, og så havde den første glemt, hvad han var ved at spørge mig om.

Hvad der ellers skete den nat, husker jeg ikke i detaljer, men det endte med, at jeg ud på morgenen blev kørt til Aabenraa arrest og stoppet ind i en celle. [...] Resten af lørdag og søndag skete der ingenting, men mandag morgen blev jeg igen kørt til Forstallé til nyt forhør, og nu med en ganske betydelig skærpet tone. "Jeg var fuld af løgn", sagde de, og de troede ikke en døjt på alt det vås, jeg havde fyldt dem med. De havde i mellemtiden taget skriftprøver af både Sminge og Svend Hansen, og det var bestemt ikke dem, der havde skrevet adresserne, hvad de da også bestemt havde benægtet. "Nej", sagde jeg så, "det var ikke Svend Hansen og Sminge, der havde skrevet på konvolutterne. Det var Hans og Peter Knudsen fra Galsted, der havde hjulpet mig. Dem kendte jeg, fordi jeg havde lært deres søster at kende, og derfor kom en del i deres hjem." Det blev de meget sure over at høre. "Jeg var en forbandet løgnhals, der nu havde forhindret, at nogle farlige gangstere kunne blive arresteret. Nu var de jo nok stukket af. Men nu var deres tålmodighed forbi, og de skulle nok få mig til at fortælle hver en smule, jeg vidste. De havde nemlig en hel række midler, der erfaringsmæssigt var i stand til at få folk til at snakke frit fra leveren. Nu var det forbi med at de var flinke og hensynsfulde."

Jeg var selvfølgelig meget brødebetyngt og kunne slet ikke forstå, hvorfor jeg først havde sagt, at det var Sminge og Svend Hansen. Det var jo da også frygteligt for dem, men jeg havde jo nok været så bange og fortumlet, at jeg slet ikke havde vidst, hvad jeg egentlig sagde. De blev mere og mere tossede og puttede mig til sidst ned i kælderen, hvor der var indrettet to celler. Der sad jeg så i lang tid. Der var ingen kaldeapparat i cellen, og jeg kan huske, at jeg til sidst tissede i lampekuplen, fordi jeg ikke kunne komme på wc. Senere på dagen kom jeg igen i forhør, og nu forelagde de mig et brev, de havde fundet i mine sager. Det var fra min moster i København. Hun havde skrevet til mig, at hun kunne skaffe en kupon engelsk kamgarn til et nyt sæt tøj og spurgte, om jeg ville have det. I parentes bemærket, så købte min far tøjet – jeg havde ikke selv råd. Det forklarede jeg så, og det troede de ikke et øjeblik på. "Der var tale om kodesnak. Det var noget helt andet, hun ville sende – våben eller sådan noget." Med stor forargelse i stemmen bedyrede jeg, at jeg selvfølgelig talte sandt. Det var skam tøj, der var tale om. De kunne bare spørge min far, for det var ham, der havde købt det.

Emnet var for øvrigt farligt nok, for både min moster og onkel var dybt engageret i illegalt arbejde. Begge var de med i inderkredsen omkring "De frie Danske". De stod bl.a. for duplikeringen af bladet. Des-

værre stod deres adresse i Studiestræde på den konvolut, brevet kom i, men jeg slog som nævnt det hele hen. Bagefter hørte jeg, at Gestapo havde været hos dem og ransaget deres hjem. Selv var de heldigvis for længst flyttet til en anden adresse. Det er vel også usandsynligt, at det var det brev, der var årsag til Gestapos interesse for dem.

Min troværdighed var ikke stor hos Gestapo, og stemningen var til tider temmelig ophidset. Pludselig fik jeg en stol kylet i hovedet, så jeg var ved at falde ned af stolen, og til sidst blev jeg hevet ned i kælderen, hvor de truede med at skyde mig, hvis jeg ikke talte sandhed, når de igen agtede at tale med mig. Jeg blev smidt ind i en af de kendte celler, men i stedet for at komme i nyt forhør blev jeg kørt tilbage til arresten. Næste morgen kom vagten så ind og fjernede mine tæpper og tog alt, hvad jeg ellers havde med mig, og låste briksen op mod væggen, så jeg ikke kunne lægge mig, og meddelte så, at jeg nu var sat på vand og brød. Indtil videre ville jeg ikke få andet at spise. Det blev nogle strenge dage. Bare sidde på en taburet og glo lige ud i luften uden at have noget at give sig til, og så spise tørt rugbrød og drikke koldt vand til.

Jeg måtte i de dage kæmpe mod en følelse af depression og selvmedlidenhed. Af og til følte jeg trang til bare at fortælle løs, for hvorfor skulle jeg i grunden sidde her alene i al min elendighed, bare for at dække over dem derude, der frit kunne færdes, hvor de ville. Heldigvis stod jeg imod. Jeg tænkte hele tiden på, at jeg så ville stå som et skvat, ja måske som forræder, når det hele engang var forbi, og jeg havde ladet dem knække mig. Med hvad der ville være sket, hvis jeg for alvor var blevet udsat for hård fysisk tortur, kan jeg ikke lide at tænke på.

Midt i al min elendighed mødte jeg et glimt af medmenneskelighed. En aften efter at lyset var blevet slukket i cellen, listede den tyske vagt sig ind til mig. Han hed Lorenzen og var "briefträger" i Kreiss Flensburg. Han gav mig et krus varm kaffe med sukker i, så det var hans egen kaffe, og et æble. Jeg tror aldrig, at jeg hverken før eller siden har fået noget så lækkert, som det æble. Efter krigen prøvede jeg på at finde frem til ham. Han skulle jo ikke være umulig at finde frem til, men end ikke Frans Wingender fra det danske mindretal dernede, var i stand til at finde ham. Ellers ville jeg have sendt ham nogle pakker i den tid, hvor tyskerne virkelig led nød.

Da der så var gået nogle dage – hvor mange husker jeg ikke, men vel en fire-fem stykker – kom jeg i forhør igen, og hele sceneriet begyndte forfra med en råben og skrigen, om hvor elendig en forbryder jeg var. Til sidst var der dog en anelse lettelse i atmosfæren. Jeg fik en fornem-

melse af, at de efterhånden troede på, at jeg kun var en lille fisk, der vitterlig ikke vidste mere, end jeg havde fortalt dem.

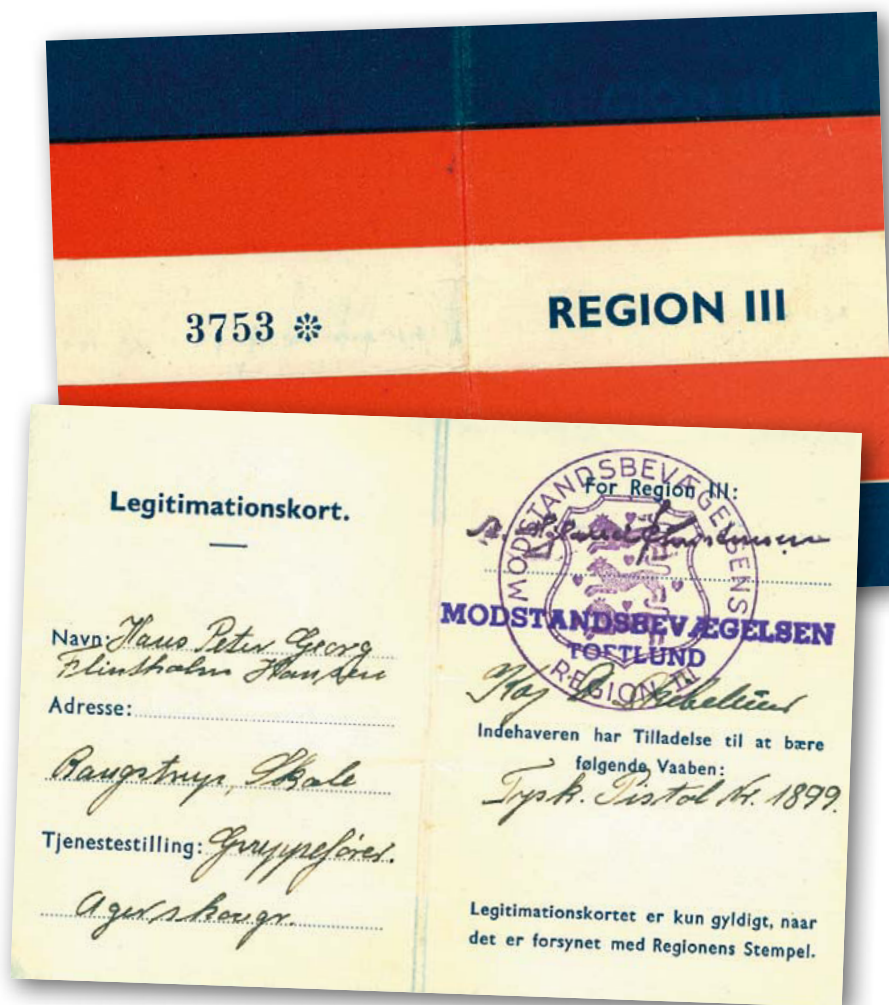
Men så skete der pludselig noget skrækkeligt. Vi havde i længere tid talt om Lauritsen fra Haderslev. Jeg havde jo hele tiden talt om Knud, men pludselig gik det op for mig, at tyskerne talte om amtslæge Lauridsen i Haderslev. Det var en mand som Sminge og jeg havde haft en del med at gøre, og som vi tit havde besøgt. Han havde blandt andet skaffet mig de falske legitimationskort. Vi havde ofte afleveret indsamlede penge til modstandsbevægelsen til ham, og jeg havde gennem kommunekasserer Nis Gaarde i Agerskov skaffet ham de originale kort til legitimationskortene og tilhørende rationeringskort. Få dage før min arrestation havde han bedt mig om emner til en lokal frihedskomiteé for Agerskov sogn. Organisationen "Frit Danmark" arbejdede i den periode på at få nedsat sådanne frihedskomiteéer overalt i landet. Jeg var helt klar over, at han var dybt involveret i modstandsarbejdet i Haderslev.

Det var ved at udvikle sig til en katastrofe. Jeg havde blandt andet sagt, at Lauritsen efter min fornemmelse spillede en afgørende rolle i den haderslevske modstandsbevægelse, uden at jeg dog havde noget håndfast at have det i. Egentlig kendte jeg slet ikke noget til det hele. Alt var kun fornemmelser, jeg havde. Da jeg så nu blev klar over, at det var amtslægen, vi talte om, så måtte jeg jo til igen at tale uden om, og fortælle, at det hele var en kæmpe misforståelse. Jeg kendte skam intet til amtslægen og hans privatliv. Den slags fine folk lå helt uden for min horisont, og hans gøren og laden kendte jeg bestemt intet som helst til. Jeg vidste da godt, hvem han var. Jeg havde mødt ham af og til som embedslæge på skolen, men ud over det kendte jeg skam ikke noget til den mand.

Det var igen helt tydeligt, at de ikke troede på mig. Stemningen på kontoret var blevet en hel anden. En overgang var jeg ved at tro på, at de ville løslade mig, men nu var det ovre. Jeg var fuld af løgn. De kunne ikke tro på så meget som et ord af det, jeg havde fortalt dem.

Jeg blev så sendt tilbage til arresten, og nogle dage senere dukkede amtslægen op i arrestgården på gårdtur. Jeg var dybt ulykkelig. Var det min skyld, at han var havnet her? Havde jeg stukket ham? Nej, jeg syntes ikke, jeg havde sagt noget forkert. På en eller anden måde må han have været under mistanke, ellers havde de da ikke udspurgt mig om ham. Jeg var rigtig ked af det. [...] Nå, jeg fik lejlighed til at hviske til ham under en gårdtur: "Jeg har ikke sagt noget om dig" – om det hjalp ham ved jeg ikke. [...]

Længe sad jeg i enecelle. En gang kom en lærer fra Bolderslev ind til mig. Han blev kun et døgn, så blev han sendt videre til Staldgården i Kolding, men hen sidst på måneden kom postassistent Otto Larsen fra Augustenborg ind. Han og en hel flok alsingere var blevet taget. Det var en stor gruppe omkring lærer Karl Petersen fra Huholt. Alle havde de deltaget i et møde i Egen forsamlingshus, og dér må der have været en stikker til stede, for alle uden undtagelse blev hentet en efter en, og



Flintholms legitimations kort udstedt af Region III i Sønderjylland, og stemplet af modstandsbevægelsen i Toftlund. Kilde: Familien.

alle blev de for øvrigt senere sendt til Tyskland. Nå, men Larsen kom altså ind til mig. Det var lige før, vi skulle have middagsmad. Jeg ser det lyslevende for mig endnu. Larsen var en mand på ca. 50 år. Han kom ind, ligbleg og rystet over at være arresteret. Han havde både kone og familie. Han sad lidt og sundede sig, og så kom maden. På god tysk maner serveret så ubehageligt som vel muligt: I en tysk madspand – et tysk soldater-kochgeschirr, dvs. en lille metaldåse med låg. Nederst i dåsen en tynd fisk, derover nogle store upillede kartofler og så oven i det hele et klat tyk, stiv sovs. Det var "lækkert", men jeg kendte rumlen. Jeg fik fat i et stykke toiletpapir, gned sovsen af kartoflerne med fingeren og fik den placeret på papiret. Pillede så kartoflerne, fik fisken op af dåsen, gned resten af sovsen af, og begyndte så at spise.

Larsen havde iagttaget manøvren med alle tegn på væmmelse. Han var absolut ikke sulten, sagde han. Jeg skældte ud og sagde, at han saft-suse-mig skulle sørge for at spise hver gang, der var noget at få. Hvad enten han kunne lide det eller ej, så var han nu engang i tyskernes vold, og ingen af os anede, hvornår vi igen kunne få noget at spise! Det endte med, at han fik min portion, mens jeg gentog seancen med hans portion. Han sad og nippede til herlighederne, men det blev ikke til ret meget, og kort efter blev han hentet til forhør.

Der gik flere dage med at forhøre gruppen fra Als, og jeg kunne forstå, at det ikke gik dem særlig godt. De var for mange til at forklare, og tyskerne vidste alt for meget i forvejen. En af flokken, en proprietær fra et eller andet sted på Als, havde vist nok bestukket Gestapo med nogle grise, for han blev pludselig løsladt, mens resten af holdet som nævnt havnede i Neuengamme. Mærkeligt, men typisk tysk! De øvrige fra gruppen var noget underlig tilpas.

Opholdet i Frøslevlejren

Så en dag hen midt i november fik vi besked på at pakke alt vort kluns og blev kommanderet ud og op på ladet af en lastbil. Bevogtet af en fem-seks svært bevæbnede tyske soldater, kørte vi sydpå ad hovedvej 10. Da vi nærmede os Kruså, blev der mere og mere stille. Hvor skulle vi hen? Lettelsen var stor, da vi drejede til højre i det store Kruså-kryds og kørte vest på. Så gjaldt rejsen nok Frøslev, og ganske rigtigt. Der havnede vi.

Det virkede overvældende at se al den pigtråd. To høje hegn uden på hinanden, fyldt op med slynget pigtråd ind imellem. De mange vagt-

tårne i alle hjørner og det store hovedtårn midt i lejren – og så de mange fanger, der kiggede nysgerrigt efter os. Først blev vi ført ind i en modtagelsesbarak. Her var der åbenbart samme morgen kommet fanger fra andre fængsler. En række barberere var nemlig i fuld gang med at klippe al håret af nogle kammerater, sådan at kun en stribe hår på langs ad hovedskallen blev levnet. Det lignede en hanekam, og det så rædselsfuldt ud. Det følte af os alle, tror jeg, yderst ydmygende. Nu viste det sig godt nok, at det kun var en bestemt kategori fanger, der fik den behandling, nemlig de såkaldte asociale, d.v.s. fanger, der havde stjålet dæk fra tyskerne, sortbørsfolk, homoseksuelle og lignende.

Næste trin var anvisning af barak 11 som blivende opholdsbarak. Hele flokken blev dirigeret ind i barakkens samlingsstue, hvor der lå en bunke madrasser og tæpper stablet op. Der var ingen køjer, så vi skulle øjensynligt sove på gulvet. Vi var vel i alt en 25-30 stykker.

Men hvilket indtryk gjorde så i øvrigt Frøslev? I grunden ret trøstesløs. Det var jo i mørketiden, hen i november med megen regn og blæst. Det hele var et stort søle med mudder og vandpytter over det hele og råkoldt vejr. "Oh søle mio", som vi sang i galgenhumor. Dagenes følte som en lang trommerum. Det lyder egentlig mærkeligt i dag, men dengang syntes jeg, at dagene gik hurtigere i Aabenraa arrest end her i Frøslevlejren. Hvorfor ved jeg ikke, for forholdene var dog langt bedre og trods alt friere her i Frøslev, hvor vi kunne færdes meget i det fri og bevæge os nogenlunde frit rundt over det hele, men sådan følte det.

Vi blev med det samme inddelt i arbejdshold. Arbejdet, vi skulle udføre, bestod mest af komplet idiotarbejde. Frøslevlejren var placeret i et i og for sig helt enestående smukt og for øvrigt også fredet landskab. Den store fredede indlandsklit Frøslev Polle i udkanten af den store Frøslev plantage, midt mellem Fårhus og Frøslev. Landevejen mellem de to landsbyer, der nu var spærret, gik tværs gennem lejren og skilte fangebarakkerne fra tyskernes egne soldater- og kontorbarakker.

Den store indlandsklit, eller klitter, bestod i sagens natur af rent klitsand, og det blev vores hovedopgave helt og aldeles at jævne dem ud. Langt det meste af det arbejde, der skulle udføres, bestod i med skovle og nogle tipvogne at nivellere alt ud. Fuldstændig idiotisk var det hele. Vi var et sjak på en 10-12 mand omkring en tipvogn, og ved energisk og udholdende indsats lykkedes det disse indtil 12 mand, at fylde og aflæse to tipvogne om formiddagen og en enkelt om eftermiddagen. De folk, der var vant til at bruge deres hænder og kræfter, var aldeles rastløse, og vi andre kedede os usigeligt og frøs med an-

stand lige så det knagede i vintermånederne. Men hellere det end at arbejde seriøst for tyskerne. Det var jo ikke os, der gerne så de smukke lyngbakker jævnet ud. Kom der en tysk "Meister" i nærheden, greb vi skovlene og fik efterhånden god øvelse i at smide en – ikke for stor – skovlfuld sand tværs over tipvognen, så det faldt ned på den anden side. Men bevar mig vel, hvor timerne sneglede sig afsted.

Vi blev vækket kl. seks, vaskede os i koldt vand i et stort vaskerum, gjorde rent på stuerne og redte senge – efter strenge preussiske militærbestemmelser, uden en eneste fold på tæpperne – og fik så morgenmad i spisebarakken. For øvrigt dirigeret derover på god militærisk vis fem



Tegning af Frøslevlejren fra 1944. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Tegner: Jens Martin Sørensen.

og fem i samlet kolonne. Derefter arbejde til kl. 11.45, så middagsmad og kl. 13 igen på arbejde, indtil det blev mørkt. Endelig aftensmad, og kl. 21 blev lyset slukket på stuerne, og stuerne låst af. Efter nogle uger på gulvet i samlingsstuen [...] blev jeg flyttet til stue 11 i samme barak, og den blev så mit hjem, så længe jeg var i Frøslev. Her var der rigtige toetages køjesenge, alene det var en god forbedring, så det hele blev ligesom lidt mere hyggeligt. Køjerne var anbragt langs væggene, i alt 16 af dem. Ud over køjerne var der skabe, så vi – i alle tilfælde i begyndelsen – havde hver vor hylde. Midt i stuen stod to lange borde i forlængelse af hinanden, og endelig var der 16 taburetter.

Det hele så nu lidt lysere ud, og jeg boede på en god stue, hvor der var en seks-syv lidt ældre gendarmere, nogle af alsingerne fra Aabenraa og endelig en del nordjyder. Flere af dem var fra Aalborg: en lærer, en boghandlermedhjælper og en noget ældre havnearbejder, der snorkede noget så eventyrligt.

Det værste ved Frøslev var så helt afgjort de uhyggelige morgener, hvor vi blev vækket ved firetiden af en flok fulde tyskere og blev beordret ud på midtergangen til appel. Vores hovedtillidsmand, den danske lejrlleder kaptajn Digmann, fange som os alle, var beordret til at læse op af en liste med navne på kammerater, der skulle deporteres til tyske koncentrationslejre. Den første transport jeg oplevede, var den 29. november. Derefter kom der yderligere nogle stykker – i hvert tilfælde den 21. december, den 12. januar og den 16. februar. Der var flere, og de var alle simpelthen forfærdelige. Digmann råbte navnene op i alfabetisk orden. Nærmede han sig F eller H steg nervøsiteten, og var de bogstaver passeret, åndede jeg lettet op, men når han så var nået hele alfabetet igennem, begyndte det forfra med en lidt kortere runde, og til sidst kom der så en halv snes navne i helt tilfældig orden. Det betød, at nerverne var belastede til det yderste lige indtil det hele var forbi, og hele flokken drog videre til den næste barak.

Tilbage i barakken var de arme kammerater, der var blevet nævnt alle lighleje og ulykkelige. Vi vidste jo, hvad det gjaldt. Det var god latin efter krigen, at man hævdede, at ingen vidste, hvor forfærdeligt det stod til i de tyske kz-lejre, men vi vidste det. Med mellemrum kom der kammerater tilbage dernede fra, nok fordi de skulle hjem til nye forhør. Herregud, hvor så de ud, og det de fortalte os, var ganske forfærdeligt. Nej, vi vidste godt, hvad vore arme kammerater gik ind til.

Den første transport i november var nogenlunde til at holde ud. Jeg kendte ingen af dem, der blev deporteret, men transporten den 21. de-

cember var ved at slå benene væk under mig. For det første på grund af julen der nærmede sig, men endnu mere fordi alsingerne fra Aabenraa arrest røg med. Jeg husker tydeligt, at det var som at få et spark i maven, da Digmann råbte Bennedsen, Bende – lidt senere Dyre, Mogens, og sådan gik det videre Krogh, Otto Larsen, Matthiesen, Karl Petersen – ja, dem alle.

Bortset fra at jeg selv slap godt forbi H – jeg var utrolig lettet – ja, så var humøret helt i kælderens. Da appellen var forbi, tyskerne var væk og kammeraterne havde fået pakket deres ting, og var blevet afhentet af et vagthold, lagde jeg mig i min køje og græd og græd – vist nok den eneste gang under hele fangenskabets, at mine nerver slog klik.

Dagen før havde vi fået udleveret hver tre Røde Kors postkort med påtrykt tekst: Glædelig Jul og godt Nytår. Dem måtte vi ekstraordinært sende til vore familier eller venner uden anden påtegning, end vor underskrift. Ud over at skrive mit navn, daterede jeg alligevel kortene med den 22. december, så håbede jeg, at far ville forstå, at jeg stadig var i Frøslev. Det ville vel også gøre hans jul lidt bedre. Vi vidste, at det hurtigt blev kendt over hele Sønderjylland, at der var gået en transport sydpå den 21.

Den transport var helt klart den mest belastende for mig, men fra en af de senere – hvilken husker jeg ikke mere – husker jeg, at pastor Quistgaard fra Vedsted, som boede på en stue lige overfor min, gik rundt på stuerne, inden de deporterede var blevet afhentet og spurgte, om nogen ønskede at komme til alters. Jeg tror, de alle deltog – også jeg selv. Det foregik i vaskerummet på cementgulvet mellem alle vaskeskummerne med rugbrødsstumper og vand som altergaver, og jeg mindes ikke nogensinde at have deltaget i noget så højtideligt og bevægende. Alle de gamle ritualord, stærke og indholdsfulde, fik et dybere indhold end nogensinde. Det styrkede mig selv, og mon dog ikke også de arme kammerater, der nu skulle ud på den uvisse og frygtelige rejse, har følt sig styrket. Nogle af dem var i øvrigt kommunister.

Samme Quistgaard holdt hver aften andagt ude på midtergangen lige før lysene blev slukket på stuerne. Mange deltog regelmæssigt i andagten. Han læste nogle bibeltekster og sluttede altid med den samme bøn, hvoraf jeg stadig husker:

Skærm Du enhver
som er mig kær
ene på Dig lad dem bygge

Verset var længere, men jeg husker ikke mere. Så bad han Fadervor og lyste velsignelsen over os. [...] Mærkeligt hvor meget de gamle ord betød den gang. Af og til holdt han også søndagsgudstjeneste. Han er i det hele taget en af de meget få præster, som jeg virkelig har respekteret for deres medmenneskelighed og deres tros styrke. Jeg husker, at barakformanden – en kriminalbetjent Hartmann fra Odense – forbød ham at holde altergang den dag, der var Tysklandstransport. Tyskerne havde kort forinden forbudt al kirkelig aktivitet i lejren og meddelt, at de, der overtrådte forbuddet eller så igennem fingrene med det, omgående ville blive deporteret. Quistgaard svarede ham: "Du kan gå ned på din stue Hartmann og ordne de ting, du skal have ordnet omkring transporten. Nu går jeg ned i vaskerummet. Der kan så de komme, som ønsker det, og hvad vi laver derinde, behøver du eller nogen anden ikke at vide noget om. Og hvad mig selv angår, så er jeg nu en halvgammel mand, der i mange år har haft et dejligt familieliv med kone og børn, og vi har boet i den skønneste præstegård, som man bare kan tænke sig. Jeg har ikke noget til gode. Jeg gør, hvad jeg må gøre, og hvis nogen nu har brug for Guds ord, så kommer jeg – og så kan det for øvrigt gå mig, som det vil." Stærke ord, modige ord – sagt på et tidspunkt, hvor det hurtigt kunne blive bitter alvor. Ikke de store, uforpligtende ord, som vi så ofte hører til andre tider, hvor man kan sige sådan noget uden større risiko for konsekvenserne.

Hvordan blev så den jul, der stod for døren – den første jul, jeg skulle fejre uden for mit hjem? Mærkelig, men ikke uden højtid. Tyskerne forholdt sig forbløffende passive. De lod som de ikke så eller hørte noget, og den danske fængselsforvaltning, der stod for al forplejning i lejren, såvel for tyskernes som for fangernes, havde gjort hvad de kunne for at julen kunne komme så tæt på en dansk jul, som forholdene nu engang tillod. Vi fik julemiddagen kl. 12. Et stort juletræ stod midt i spisebarakken med masser af tændte julelys. Politisangkoret sang nogle julesalmer. Digmann holdt en kort tale, og vi fik flæskesteg og æblekage. Helt udenfor sædvane skulle vi tage aftensmaden med os hjem, og til den tid spise på stuerne, hvor vi så afventede aftenappellen. Den kom flere timer før normalt. Tyskerne ville vel også selv have god tid til at fejre deres egen jul.

Så snart det var overstået, blev der stillet an til julegudstjeneste ude i midtergangen. Politisangkoret, der boede i vores barak, sang igen nogle salmer, og Quistgaard prædikede: "Og det skete i de dage." Mærkeligt nok, men jeg husker, at ved gudstjenesterne dengang var det mere de

gamle bibeltekster og ritualer, der gjorde indtryk. Mere end præstens ord, selvom Quistgaard bestemt var en god prædikant. Bibelteksterne og ritualerne var ligesom stærkere, ikke mindst velsignelsen: "Herren velsigne dig og bevare dig", eller kirkebønnen efter prædiken: "Trøst og styrk Du vor Gud alle dem, som er syge og sorgfulde, enten de er fjern eller nær. Vær med Din nådige hjælp hos alle, der lider under anfægtelser og nød, og stå os alle bi i fristelsens time."

Hvorfor disse gamle ord gjorde så stærkt indtryk ved jeg ikke. Det har de jo ikke gjort senere, i hvert fald ikke med samme styrke. [...] Efter julegudstjenesten holdt vi så jul på stuerne. Hvordan det egentlig gik til, ved jeg ikke, men alle stuerne havde et lille juletræ, smuglet ind af de arbejdshold, der arbejdede i grusgraven et stykke inde i selve Frøslev plantage. Man fortalte, at skovarbejderne i plantagen havde lagt små graner ud langs vejen til grusgraven, sådan at de nemt kunne fiskes op og gemmes under trøjerne. Men alligevel – der var 12 stuer i hver barak og i det mindste 12 beboede barakker. Det bliver jo immervæk op mod 150 træer, så selvom de vagter, der ledsagede kommandoerne ud til grusgraven, lukkede øjnene, så er det nu mærkeligt, at det kunne lade sig gøre. SS-erne og Gestapofolkene har nu ikke vidst noget. Vort lille juletræ var pyntet med sølvkurve og hjerter, lavet af sølv fra cigaretpakker, og lysene på træet var lavet af det voks, vi gned af det ost vi fik til aftensmad – tålmodigt samlet sammen af os alle gennem mange uger.

Også en julegave var der. Røde Kors havde sendt flere tusinde små papkasser ind i lejren. Alle indeholdt de 10 cigaretter, et par cerutter, en pakke tobak, et par æbler og en pose bolsjer. Alle pakker var ens, og alle blev de delt ud med navns nævnelse, akkurat som det skete i hvert et hjem landet over den juleaften. Vi vågede over vore pakker og kunne næsten ikke nænne at spise noget af lækkerierne. Vi sang en mængde salmer og julesange, og vi sad hele aftenen og småsnakkede med hinanden. Mest stille var de lidt ældre gendarmere, der havde koner og børn siddende rundt i hjemmene. Mange af dem endda i hjem, der ikke lå langt fra Frøslev. Julen blev bedre, end vi havde frygtet, og det er en juleaften blandt de mange, jeg har oplevet, som står mest tydeligt i erindringerne frem for så mange senere.

Hvilke andre episoder står så ellers særlig klare i erindringerne? Jo, en overgang marcherede vi hver dag til Fårhus, hvor vi på jernbanestationen tømte jernbanevogne læsset med kakkelovne. De små tingester var vist nok beregnet til brug i de befæstningsanlæg, som tyskerne var

ved at bygge overalt i Sønderjylland til værn mod et frygtet angreb fra oprængende englændere. Kakkellovne blev kørt hen til en sportsplads ved Fårhus forsamlingshus, og her blev de stablet op ved siden af hinanden. Jeg stødte temmelig voldsomt sammen med vor sjakbajs, kaserneforvalter Thomsen fra Søgaard. Han håbede på, at han kunne få besøg af sin kone, og for at stå sig godt med vagterne forlangte han af os, at vi virkelig skulle bestille noget med de forbistrede kakkellovne og behandle dem så forsigtigt, at de dog ikke alle sammen var gået i stykker, når de skulle bruges. Her meldte jeg fra! Jeg ville helt afgjort ikke pukle for at hjælpe tyskerne til nogle bedre befæstningsanlæg. Det var ikke derfor, jeg var havnet i Frøslev. Kors, hvor blev han gal, men mine kammerater holdt med mig. Vi ville ikke gøre os umage med at hjælpe tyskerne – tværtimod – og så måtte det gå med ham og hans kone, som det bedst kunne. Pukle for at takkes tyskerne, nej tak! Så kunne belønningen være lige, hvad det skulle være.

En gang i et plaskende regnvejr fik vi lov til sammen med de tyske vagter at søge ly i et arbejdsskur beregnet til de danske jernbanemedarbejdere. Af dem købte vi cigaretter til sortbørspris, 1 kr. pr. stk. Det var faktisk mange penge dengang, men nogle af os havde haft held til at smugle penge gennem visitationen, da vi kom ind i lejren. Jeg selv havde et par hundrede kroner syet ind i bukselinningen. Af og til havde vi også held til at få sendt bud til købmanden i Fårhus. Vi købte bl.a. Maggi-terninger, så vi kunne lave os noget varm bouillon, når vi kom hjem på stuen. Når vi så dertil kunne riste os noget rugbrød, som vi organiserede fra køkkenbarakken, så kunne vi godt sidde og hygge os lidt en aftenstund.

En anden erindring fra Fårhuskommandoen. Engang på vej hjem til lejren, kom vi forbi Fårhus skovfogedens hus en dag, hvor han havde hejst Dannebrog på sin flagstang. Da vi passerede flaget, tog de forreste i kolonnen hatten af, og som på kommando strøg vi alle hattene og passerede flaget barhovedet som en hyldest til vort flag. En episode, som siger en masse om stemninger dengang.

Noget senere kom jeg på en arbejdskommando, der havde arbejdsopgaver på Padborg station. Det var altid en god oplevelse at komme på arbejde uden for lejren, og denne var den bedste udkommando, jeg oplevede. For det første måtte vi marchere gennem både Frøslev og Padborg by. Selvfølgelig godt pakket ind af tyske vagter med maskinpistoler og hver sit, men vi fik mange venlige tilråb og hilsner, men dernæst fordi der hver dag kom bude med wienerbrød og andre lækkerier. Blot vagterne fik deres part, sagde de ingenting. Hvad vi egentlig

lavede på Padborg godsbaneterræn, husker jeg ikke rigtig. Jeg tror nok, det var noget med noget tømmer, der skulle læsses af, men det hele kulminerede en middagsstund, da hele sjakket med vagter og det hele blev inviteret ind i et hus, der lå op til stationsområdet. Derinde fik vi kaffe, wienerbrød, tobak osv. Alt sammen ting, der var foræret os af folk fra Padborg. Det var bare skønt, men åbenbart også for meget. Næste formiddag blev vi nemlig omringet af en flok SS-soldater og Gestapofolk og blev kommanderet tilbage til lejren. Vi og vore værter var åbenbart blevet stukket af hjemmetyskere i Padborg. På tilbagemarchen til lejren åd vi breve, som skulle have været sendt illegalt afsted i løbet af dagen, og som selvfølgelig ikke måtte falde i hænderne på Gestapo. Der var ikke så helt få breve, der blev gumlet ned undervejs. Vi fik hver tildelt nogle sider, og vi var vel en 20-30 stykker, så nogle breve har det da været. For øvrigt smager papir absolut ikke godt, og det kan være nok så vanskeligt, at få det blødt så meget op, at det kan synkes!

Tilbage i lejren kom vi alle i forhør. Hvad havde vi fået? Hvad havde vi smuglet ud? Hvem havde vi haft kontakt med? osv. Jeg havde selvfølgelig ikke fået noget som helst, bortset fra, at jeg på en træstabel havde fundet et stykke wienerbrød, og jeg havde da slet ikke talt med nogen uden for kammeratskabskredsen. Efter forhøret skete der os ingenting, men det var slut med den daglige udflugt til Padborg, og det var da ærgerligt nok.

For resten: "Forhør". En dag blev jeg kaldt til tårnet, og det var man aldrig glad for. Det var sjældent for det gode, at man ønskede ens visit dér – ej heller i dette tilfælde. Jeg kom nemlig i forhør igen. Hvad der var anledningen, husker jeg dårligt. Der var intet særlig nyt i det, de spurgte mig om. De havde ikke fundet frem til noget, som de ikke tidligere havde arbejdet med. [...] Men hvad jeg husker særdeles godt fra det forhør er, at tyskeren ikke ville tro på, at jeg var dansk. Han spurgte mig pludselig om, hvordan og hvorfor jeg var havnet i Frøslev. Ja, det ville jeg jo i grunden også gerne vide. Det var jo ikke med min egen gode vilje, at jeg var havnet her, men ellers kunne jeg ikke forstå, hvad han mente. "Jo", sagde han, "han kunne høre på mit sprog, at jeg stammede fra egnen omkring Hannover. Jeg var ikke dansk." Det blev til en, for mig, fornøjelig og absolut ikke farlig diskussion, der endte med, at jeg foreslog ham at tale med Diehl, der var en hjemmetysk stikker, der opholdt sig i lejren, men ellers boede i Gåskærgade i Haderslev, og som udmærket kendte mig fra drengeårene. [...] Så standsede den diskussion, og jeg blev sendt tilbage til barakken. Hvorfor jeg blev kaldt til

forhør, ved jeg ikke. Det var noget underligt noget, for de ville mig jo egentlig ingenting, men urolig blev man da, selvom jeg på en måde var helt stolt af sproganerkendelsen. [...]

Far besøgte mig én gang i Frøslev. Det må have været midt i marts 1945, for jeg prøvede at lirke ud af ham, om de allierede var gået over Rhinen. Det gik der nemlig rygter om. Far forstod mig ikke, for jeg fik ikke noget at vide. Det var nu heller ikke så nemt at snakke sort, når der sad en dansk stikker ved samme bord og overvågede alt, hvad der blev sagt. Der var for øvrigt stor forskel på de forskellige tolke. Nogle var nogenlunde anstændige, andre var helt urimelige. Den værste, man kunne få som vagt, var en stor, fedladen, meget hoven stikker ved navn Nobel – af den kendte tobaksfamilie. Han var led og oftest særdeles ubehagelig mod de besøgende, navnlig mod kvindelige besøgende. [...]

Jeg var meget glad for at se far og tale med ham og kunne fortælle ham, at jeg havde det godt, at humøret var bevaret, og jeg tilføjede, at han ej heller skulle blive bange, hvis jeg røg til Tyskland. [...] Røde Kors havde indrettet et nødhotel i Padborg til overnatning og anden bistand til de besøgende. Røde Kors – i Padborg under ledelse af baronesse Wedel-Wedelsborg – var i det hele taget vort eneste håb og holdepunkt. Reglerne for besøg, modtagelse og afsendelse af breve og pakker lå for øvrigt i ganske faste rammer. En gang om måneden måtte vi sende et brev hjem og ligeledes få brev hjemmefra. Hvert brev måtte være på 20 linjer, skrevet med tydelig skrift og med højst 16 stavelser på hver linje. Alt blev censureret af danske stikkere. Et eller andet sted i mine gemmer ligger de breve, jeg i Frøslevtiden fik fra far. På konvolutten skulle vi skrive "Internierte Post", og så blev brevet sendt af postvæsenet uden anden porto.

Pakker måtte vi få hver sjette uge, og der var ret strenge regler for, hvad der måtte være i pakkerne. Enkeltheder kan jeg ikke længere huske, men der måtte i alle tilfælde ikke være slik eller andre nydelsesvarer. Jeg erindrer kun, at jeg fik noget tøj hjemmefra og så bedst af alt – jeg fik sendt et par træskostøvler. De var guld værd. Efter at jeg havde fået dem, havde jeg aldrig våde eller kolde fødder og led ikke nær så meget af forkølelse, som så mange af kammeraterne. Alt i lejren kunne købes for cigaretter. De var lejrens hårde valuta. Jeg blev budt to pakker cigaretter for støvlerne. Det siger en masse om deres værdi.

Besøg måtte vi kun få efter forgodtbefindende hos tyskerne. Tilladelse blev dog almindeligvis givet ca. hver tredje måned. Ret regelmæssigt – vist nok hver fjerde uge – fik vi udleveret en Røde Kors pakke med en pakke cigaretter og en pakke tobak.

Den tyske Ardenneroffensiv omkring nytårsskiftet var en grim overraskelse. Hele 1944 havde tyskerne været totalt på retur. Nederlag på nederlag i Rusland. Landgang i Normandiet og befrielse af hele Frankrig og Belgien. Den eneste skuffelse var det mislykkede forsøg på at komme over Rhinen ved Arnhem. At tyskerne nu så ud til at kunne vinde et slag mod de vestallierede var ikke til at bære. Vi ville ikke tro på det.

Det må have været omkring den tid, at vi fik et dagblad ind i lejren. Det var nu godt nok kun Nordschleswigsche Zeitung – hjemmetyskerens tysksprogede, nazistiske avis – men vi havde gennem hele besættelsestiden lært at læse mellem linjerne og at si alle tyske propagandafraaser fra, så det var da altid noget, at vi hver dag kunne læse dag til dag nyhederne, herunder den tyske Wehrmachtbericht. Zeitung var dengang skrevet med gotiske bogstaver og altså på tysk, og da jeg var den eneste på stuen, der både kunne forstå tysk og læse gotiske bogstaver, fik jeg det betroede hverv hver dag at læse avisen grundigt igennem, og bagefter referere de vigtigste nyheder. Vi fik i grunden meget ud af det. Der gik altid en masse rygter i lejren – lokumsrygter kaldet – og oftest var de udtryk for ønsketænkning, men nogle af rygterne fik vi faktisk bekræftet ved læsning af Zeitung. Bl.a. kan jeg huske et utroligt rygte, der gik ud på, at amerikanerne var faldet over en ubeskadiget bro ved Rhinen og styrtet over på den østlige side af floden med store styrker. Dette rygte blev en dag bekræftet i avisen ved oplysningen om, at der foregik heftige kampe i Westerwald. Det landskab, var der nogen der vidste, lå øst for Rhinen.

For øvrigt havde vi på stue 11 af og til besøg af kaptajn Bartholdy og af oberstløjtnant Jonstad Møller, der gav os nogle militærsagkyndige kommentarer og vurderinger af de oplysninger, vi havde, og i det hele taget gav deres vurderinger af den nærmeste udvikling i krigen. Mange af rygterne var nu gode nok. Bagefter er det kommet frem, at de ene af de to illegale radioer, der var i lejren, fandtes i vor barak på den stue, der gik under navnet "Gedestalden". Her aflyttede man hver dag BBC fra London og refererede nyhederne til barakformanden, der igen orienterede politistuen, hvorfra jeg en gang imellem fik lidt at vide. Vi var godt klar over, at politistuens rygter var mere solide end de fleste andre rygter, der gik. Vi anede også, at de havde adgang til ucensurerede nyheder, men vi spurgte ikke, og vi undersøgte ikke.

Længere hen mod foråret skete der flere og flere uventede ting. Jeg tror, det var først i marts, at alle gendarmere, der var i lejren, pludselig blev løsladt. En af dem havde været stueformand i stue 11, og da han

blev sendt hjem, blev jeg valgt som hans afløser. Det betød, at jeg nu ikke længere skulle arbejde i et sjak. Jeg kunne fuldt lovligt blive inde på stuen hele dagen, men var til gengæld ansvarlig overfor tyskerne for, at alle regler og bestemmelser blev fulgt til punkt og prikke. Det tog man nu ikke så tungt, og jeg kunne sådan set gøre om dagen, hvad jeg ville. Det var et såre eftertragtet job.

To dage efter at gendarmerne var væk, hentede man alle senge og skabe i vor stue, og en hel flok fra stue syv blev flyttet ind til os. Lejren var ved at være overfyldt, og der kom stadig nye fanger ind. Så der gik igen nogen tid med at sove på gulvet, uden at have noget sted til de få ting, vi ejede privat. Det var grimt, og der gik vel en otte dages tid på den manér, og da så sengene kom igen, blev de stillet op i tre etager og 12 stk. i stedet for otte som førhen. Så nu var vi oppe på at være 36 mand på stuen i stedet for de 16, vi var vant til. Hvis der til tider havde været en smule hygge på stuerne i Frøslev, så var det i alle tilfælde nu forbi.

Lejren var aldeles overfyldt. I november, da jeg kom til lejren, var der vel en 1200-1300 fanger. Omkring nytår ca. 2000, og så steg det voldsomt, indtil der i april var op til 6-7000 mand i lejren. Der var virkelig tale om overbelægning. Ingenting kunne følge med: vandforsyning, kloakering – og køkkenet slet ikke. Først blev vi delt i to spisehold, så fik vi kun én ret mod hidtil to retter mad, så fik vi en sammenkogt ret. Til sidst blev vi delt i tre spisehold og fik udleveret brød m.v. til aftensmaden samtidig med, at vi fik morgenmad. Køkkenet arbejdede næsten i døgn drift. Alt hvad der kunne, blev rationaliseret, og det alt sammen følte helt i orden og blev nærmest accepteret med begejstring, for årsagen til den store overbelægning var, at flere og flere landsmænd kom tilbage fra Tyskland. Det begyndte, så vidt jeg husker, med ca. 200 syge politibetjente og nogle gendarmere, som ankom ved juletid. Hen mod foråret kom flere og flere kammerater og på den baggrund, kunne alt tages.

Den største oplevelse i den forbindelse fik jeg – det må have været hen midt i april – da jeg en morgen blev vækket af en skaldetklippet, afmagret mand – Poul Erik Sminge – søn af min førstelærer i Rangstrup. Han havde hele tiden været min rigtig dårlige samvittighed. Han var kun 17 år, og det var mig, der gennem Knud Lauritsen og Herman Schlosser havde banet ham vej ind i en Vojens-gruppe, som blev totalt revet op af Gestapo. Han blev arresteret netop den 6. juni, da landgangen i Normandiet fandt sted, og kom såvel til Staldgården i Kolding, som til Horserød og til Frøslev. Han var med på den berømte sejltur i tysk transportskib fra Helsingør til Flensborg, og han var med på den

første Tysklandstransport fra Frøslev den 15. september 1944. Turen gik til Neuengamme, og han kom senere på udkommando til de helt uhyggelige lejrfilialer Dessauer Ufer og Bullenhusen Damm midt i Hamborg havn. Her måtte de, foruden den almindelige elendighed i kz-lejrene, leve med de voldsomme luftbombardementer, der netop blev koncentreret omkring havnearealerne. Men nu stod han altså i min stue, bleg og afmagret, men nogenlunde sund at se på, og jeg fik ham omgående indkvarteret permanent på stuen. Vi var således sammen i de sidste uger af Frøslevopholdet.

Det var nu på alle måder tydeligt, at tyskerne var ved at være færdige. En middag, hvor vi sad i spisebarakken, hvis vinduer vendte ud mod Fårhusvejen, så vi en kolonne "Volksturm" vandre gennem lejren. De havde åbenbart fået lov til at benytte vejen, og det var et syn for guder. Jeg skammer mig ikke engang for at sige, at vi nød deres elendighed. Gamle mænd, rene børn, invalider, nogle sågar med krykker og træben – elendigt påklædt, grå og triste sjoskede de afsted i militærisk formation. Det var virkelig et syn for guder. Jeg formoder, de var på vej for at grave de pansergrave, hvor vore kakkelovne fra Fårhus formentlig skulle lette deres tilværelse.

Med De Hvide Busser til Sverige

En anden stor oplevelse fra de sidste uger i Frøslev var grev Folke Bernadottes besøg, eller nærmere inspektion af lejren. Han blev vist rundt af Digmann, fulgt af de øverste tyskere i lejren. Vi stod i hundredvis foran sygebarakken, da han trådte ud ad døren. Han var en rank, flot mand, og vi begyndte at nynne og fløjte "Du gamla, du fria". Han stod rank som et lys og bagefter sagde han: "Tak, tak." Han skriver selv i sin bog "Slutet", at begivenheden gjorde et meget stærkt indtryk.

Så begyndte det at svirre med rygter om, at vi alle skulle evakueres til Sverige. Vi troede selvfølgelig ikke på det, men på den anden side så var der jo i den sidste tid sket så meget andet, som vi heller ikke troede på, men som alligevel viste sig at være sandt. Så inderst inde håbede vi vel alligevel. Og så, det var omkring den 20. april, tog rygten mere fast form. Det gik ud på, at en stor transport af gamle, belastede Frøslevfanger – altså ikke kz-fanger – skulle afgang næste dag. Jeg gik ned til barakformanden og spurgte, om han vidste noget – om rygten talte sandt. "Ja", sagde han. "Er der nogen på min stue, der skal med?" – "Det ved jeg ikke", sagde han. "Skal jeg med?" – "Ja", sagde han. Og hvilke

følelser, der så greb en kan jeg ikke beskrive. Jeg gik tilbage til stuen, nedlagde mit hverv som stueformand og sørgede for, at en god bekendt fra Haderslev, Halfdan Egeskjold, fik tjansen som min efterfølger.

Næste morgen talte jeg længe med Poul Erik [Sminge] og lovede ham at få sendt besked til hans forældre om hans tilstedeværelse i Frøslev og om hans tilstand. Først på formiddagen fik vi ordre til at stille ved tårnet med al vor pikpak og blev dirigeret over i vagtbarakken, hvor vi fik udleveret det, som i sin tid var taget fra os, da vi ankom til lejren. Jeg fik bl.a. udleveret min kuffert, så nogen orden må tyskerne have haft. Hvordan vi kom til Padborg, kan jeg simpelthen ikke huske. Derimod nok, at vi sad i et tog på stationen i Padborg resten af dagen, uden at der skete noget. Der gik rygter om store sabotagehandlinger længere nordpå, og det var vist rigtig nok, at sabotører omkring Taulov havde været meget aktive. I alle tilfælde blev vi hen imod aften dirigeret over i en række rutebiler – hvidmalede – og begyndte at rulle nordpå. Mens vi sad i toget, fik jeg skrevet breve både til far og Sminges og fik en knægt, der løb på perronen til at poste dem for mig. Begge breve nåede frem.

Men som nævnt kørte vi nordpå. Efterhånden var det blevet helt mørkt, og vi sad og hang i bilerne. Jeg kan således intet huske fra turen gennem Aabenraa, men et sted mellem Hoptrup og Haderslev blev vi kommanderet ud af busserne for at forrette nødvendige ærinder, og jeg mindes, hvor svært det var igen at stige ind i bussen. Det havde været så let som ingenting at forsvinde i mørket, og det var såmænd ikke blevet opdaget før i København, men lejrledelsen og Røde Kors folkene havde både i lejren, i toget og nu i bilerne nærmest tryglet os om, ikke at springe undervejs. Hele evakueringen af både danske og norske fanger stod på spil. Vi skulle simpelthen følge med hele vejen.

Det var underligt at køre igennem Haderslev. Det var jo inden, der blev lavet omfartsvej, så vi kørte gennem selve byen, lige forbi mit barndomshjem og fars butik. Jeg kunne se vinduerne deroppe. Det var en meget mærkelig fornemmelse, at være så tæt på og så bare køre forbi efter så mange måneders fravær og så vide, at far ikke havde nogen anelse om, at jeg var ham så nær, at jeg kørte forbi nede i Nørregade. Nå, men oppe ovenfor bakken på Christiansfeldvej stod der en stor flok unge. Jeg kunne genkende nogle kammerater fra seminariet, og da bilerne holdt stille, standset af menneskemylderet, råbte jeg ud ad bildøren, som chaufføren havde åbnet: "Kom herop, jeg er fra Haderslev." En hel flok kom løbende. Der var flere gode kendte iblandt. Ud over studiekammerater fra seminariet var der bl.a. også en studenterkam-

merat Niels Hartmann, søn af politimester Hartmann, der stadig sad som fange i Frøslev. Det kunne jeg fortælle Niels, og så bad jeg ham opsøge far næste dag og fortælle ham, at jeg nu var på vej til Sverige.

Omkring ved Vonsild var der gravet en pansergrav tværs over vejen. Bussen måtte en tur ind over en mark. Ude på vejen igen blev bilen – bilerne – igen standset af en menneskemængde. Jeg sad nede bag i bussen og hørte en pigestemme råbe ind i bussen: "Er her en Flintholm inde?" Jeg sprang op og løb op gennem bussen. Der stod min kusine Gerda. Hun var gartner elev i Kolding. Hun fór mig om halsen, og jeg bad hende komme op i bussen og køre med et stykke. Hun gjorde det, men kiggede ængsteligt til en SS-mand, der sad på forreste sæde med en maskinpistol på skødet. "Blæs da være med ham. Dem er der ingen, der er bange for mere. De nærmest spiser af hånden." Gerda kørte med indtil udkanten af Kolding, hvor vi drejede ned mod havnen. Inden hun stod af, havde hun lovet mig at ringe til far og fortælle om mødet. Jeg har sjældent hørt så homerisk en latter som fra mine kammerater, da jeg forklarede: "Det var min kusine."

Godt søvni og træt. Klokkeren var vel nu hen ad et, så jeg må være faldet hårdt i søvn, eftersom jeg først vågnede, da vi langt ud på natten holdt stille på færgehavnen i Nyborg. Vor bus må være kørt lidt forkert, for den færge vi holdt ved, virkede mørk og forladt, så vi måtte spørge os frem til den rigtige færge. Her om bord ventede vi resten af natten, og først da det var blevet lyst, sejlede færgen ud af havnen. Minefaren i Storebælt forbød al sejlads om natten. Lidt ude i bæltet fik vi morgenmad i færgens restauranter, og det var en skøn oplevelse at sidde i magelige, polstrede stole ved et rigtigt bord – for første gang i et halvt år. Undervejs over bæltet skete der noget forunderligt. Straks vi var kommet om bord, lød det over højttalerne, at "häftlingene" skulle dit eller dat. Et stykke ude i bæltet blev det til "fangerne fra Frøslev" skulle gøre sådan eller sådan. Inden vi nåede Korsør lød det: "de rejsende på vej til Sverige" bedes gøre et eller andet. Meget morsomt!

I Korsør blev vi igen stuvet ind i nogle busser. Denne gang i almindelige DSB-busser, og så begyndte den mest ejendommelige og uforglemmelige køretur, jeg har oplevet. Det var noget á la fodboldspillernes indtog i København efter Europamesterskabet i 1992. Det var jo nu blevet højlys dag, og det var for øvrigt en rigtig smuk, lun forårsdag med sol og sommer. I alle de landsbyer vi kørte igennem, stod folk tæt langs gaden og vinkede til os. Holdt bilerne stille – ofte fordi folk spærrede vejen for dem – fik vi rakt wienerbrød og mælk ind i vognen. Ja, et en-



Billede af De Hvide Busser i Padborg i april 1945. Kilde: Museum Sønderjylland.

kelt sted endda øl. I Slagelse var det rent kaos. Vejen til København gik dengang lige gennem bymidten, og der stod folk i hundredvis, ja måske tusindvis, og de gav os alle mulige lækkerier: Cigaretter, chokolade, sodavand, mælk osv. Det var helt utroligt, og vi følte os næsten som helte. Jeg fik øje på en kammerat fra Haderslev, en grossererens søn, som nu var ansat i et firma i Slagelse. Vi var ligefrem flove over at fortælle, at vi "kun" kom fra Frøslev. Alle troede jo, at transporterne alene var for fanger, der var hentet hjem fra Tyskland.

Der begyndte nu at gå rygter om, at København ville stå på den anden ende, og at Roskildevej og Vesterbrogade var pakket med mennesker. Noget var der måske om det. Fra Ringsted kørte vi nemlig til Køge og kom altså til København ad Gammel Køge Landevej, for øvrigt lige forbi Vestre Fængsel, der rummede bitre minder for nogle af kammeraterne. Vi kørte gennem gader, jeg ikke kendte, men kom da tværs over Rådhuspladsen på vej ned til Malmø-færgens fæргеleje. Selvfølgelig var der mange mennesker i Københavns gader, og alle vinkede til os, men ingen vidste jo noget om, at vi skulle komme.

Nede ved færgen udspillede sig igen det sædvanlige Gestapo-hysteri. Gestapofolk og Hipofolk, svært bevæbnede med maskinpistoler, hy-

lede og skreg som gale, akkurat som vi kendte det gennem mange måneder. Vi blev stillet op i lange geledder, mens de begyndte en endeløs råben navne op efter lister, som de alligevel ikke kunne få til at stemme. Efterhånden som vi blev nævnt, skulle vi tage vore pakkenelliker og gå om bord på færgen, hvor mandskabet tog venligt imod os. Da kajen efterhånden var blevet tømt, opdagede jeg, at min kuffert stod ensomt tilbage midt i det hele. Jeg tog mod til mig og gik i land igen for at hente den. Der skete heller ikke noget. De skulede noget efter mig, men jeg fik uden vrøvl lov til at tage kufferten og gå om bord igen.

Lidt efter sejlede vi og gled langsomt ud gennem Københavns havn. Alle steder fra vinkede man til os, og de sidste vi kom forbi, var en flok mænd, der stod på et molehoved helt ude ved enden af havnen. De stod og vinkede med et stort Dannebrog og råbte: "På gensyn, kom snart hjem igen."

Og så var vi på vej til Sverige. Mærkværdig nok var jeg ikke spor glad, nærmest tværtimod. Det var en ganske underlig følelse. Jeg var jo blevet landsforvist. Sådan følte jeg det. Det var jo ikke mig selv, der nu havde bestemt, at jeg ville til Sverige. Det var jo noget tyskerne havde bestemt, og selvom det skete i en god mening, og vi jo nu havde vort på det tørre, så ville vi vist alle hellere være blevet i landet og opleve krigens afslutning sammen med vore landsmænd. Ingen anede jo, hvad der ville ske i den nærmeste tid. I brevene hjem til far, som jeg fik sendt ham på turen gennem landet, havde jeg bedt ham om at flytte ud og bo i min lejlighed i Rangstrup, hvis det skulle komme til krigshandlinger eller anden uro i Haderslev. Det følte forkert, at krigen åbenbart nu var forbi for mit vedkommende. Jeg ville meget hellere have været med til slutspurten, men der var altså ingen, der spurgte om min mening.

Snart gled vi ind i Malmø havn. Jeg kan huske, vi sang; "Der er et yndigt land" og "Du gamla, du fria", mens vi lagde til. På havnepladsen var der stillet borde op, og der holdt en række rutebiler parat. Ved bordene stod en flok svenske lotter og serverede kakao og boller. Det smagte himmelsk. Hvornår havde vi sidst smagt frisklavet kakao? I bilerne blev vi kørt ud til en stor sanitetsstation og kom i bad. Alt vort tøj blev taget fra os. Ja, i det hele taget alle vore ting, for alt skulle desinficeres for lus, og i det meget store baderum, hvor der sprøjtede masser af varmt vand fra et stort antal brusere, gik mange sygeplejersker og undersøgte os, mens vi grundigt blev sæbet ind over hele kroppen. Vi blev gnedet på ryggen og fik håret vasket, så det kunne mærkes. Det fremgik tydeligt, at det hele egentlig var lagt an på at modtage svæk-

kede og udhungrede koncentrationslejr-fanger frem for os, der var i rimelig god fysisk form. Efter badet kom vi ud i et tørrerum, hvor vi også fik udleveret en papplade med et stort skema.

Vi passerede så en række diske, hvor vi fik udleveret undertøj, strømper, træsko og en kedeldragt, og hvert sted blev der sat et kryds i vort skema. [...] Jeg blev sendt tilbage til et lille rum, hvor der sad en lille, sød lotte. Vi kiggede lidt på hinanden. Jeg vidste jo ikke, hvad jeg skulle foretage mig inde hos hende, men hun sagde så, at jeg skulle tage min undertrøje af igen, og så gav hun mig nogle ordentlige sprøjt med en overdimensioneret "Flitsprøjte". [...]

Straks vi var faldet nogenlunde til på skolen, begyndte vi at tænke på modstand og forholdene i Danmark. Først og fremmest tænkte vi på mulighederne for at komme i forbindelse med Den danske Brigade i Sverige. Vi vidste, at en militær uddannelse var i fuld gang, og vi håbede på, at kunne komme med, hvis der skulle blive brug for våbenmagt i Danmark. Langt de fleste af os meldte sig til tjeneste. Vi var imidlertid dårlig kommet i gang, før den helt forskellige holdning til modstandsarbejde, som også hjemme havde sat ondt blod mellem militærfolkene og de civile modstandsgrupper, viste sig. De militært uddannede satte sig omgående på hele ledelsen. Havde man bare været korporal i den danske hær, var det en kvalifikation som overgik alt, hvad der kunne siges om en mand og hans modstandsindsats. Også selve den måde uddannelsen var tænkt udviklet på, viste klart forskellen i indstilling. For ledelsen gjaldt det om, at vi kunne stå pænt og nydeligt i række, at vi kunne gå i takt, formere forskellige opstillinger, ret og rør og alt sådan noget. Vi andre derimod spurgte efter våbeninstruktion, sprængstoflære, ja kendskab til krigsførelse i det hele taget. Alt det der med aflevering af styrken til delingsfører, til kompagnichef og videre til en, der var endnu finere, forekom i alle tilfælde mig komplet latterlig i vor situation. [...]

Jeg ville i alle tilfælde ikke lege med i det pjat længere, så jeg opsøgte den højst placerede officer på skolen, oberst Christensen, om der var nogen som helst alvor i, hvad vi foretog os. Han var meget loyal overfor sine militære kolleger, men det var ganske tydeligt, at han ikke troede på, at det hele var noget værd, når man tænkte i modstandsbaner. Jeg meldte så omgående fra og spekulerede på, om jeg ikke kunne foretage mig noget mere nyttigt – og det kunne jeg.

En sen eftermiddag kom nogle svenske Røde Kors folk og spurgte efter frivillige, der ville hjælpe dem med at få tømt et skib, der uventet var kommet ind i havnen fyldt med en flok – mest franske – kvinder, der

i sidste øjeblik var reddet ud af tyske kz-lejre, vist nok Ravensbrück. Jeg meldte mig omgående og vi, vel en 15-20 stykker, blev kørt ned til havnen, hvor vi fik instruktion om, at nu skulle det bare gå hurtigt. Mange af kvinderne var så elendige, at de hurtigst muligt skulle ud af skibet. De kunne ikke selv gå i land, derfor vores hjælp. Det skulle bare gå stærkt, helst skulle vi tage to ad gangen, og jeg tænkte, at bare jeg kunne klare én, så ville jeg være tilfreds. Bevar mig vel for en elendighed!

Skibet – vel sagtens et gammelt tysk militærtransportskib – var indrettet sådan at en trappe gik fra dækket og ned i et stort lastrum, hvor der var opstillet lange rækker af sovebrikse i flere etager. Her lå aldeles udhungrede, mere eller mindre halvnøgne kvinder og døde. De var så radmagre, at det var helt utroligt. Der var bestemt intet kvindeligt tillokkende over dem, uanset hvor meget eller hvor lidt tøj de havde på, og det var ingen kunst, at bære eller halvt slæbe dem op ad trappen. Gerne to ad gangen med deres arme om vores hals, mens vi holdt dem om livet. Det var en chokerende oplevelse. Når vi kom hen til foden af trappen med dem og begyndte at gå op ad, blev de ligesom ved at gå ligeud, og da vi kom op på dækket, blev de ved med at gå op ad trappe,



Parade i Toftlund i den umiddelbare efterkrigstid. Flintholm ses yderst til venstre i tredje række. Kilde: Familien.

indtil de igen begyndte at gå ligeud. De sansede intet. På dækket stod der Røde Kors folk parat, lagde dem på bårer og bar dem ned til ambulancerne, der holdt på kajen. Vi var vel nede i lasten en halv snes gange og bevar mig vel for en stank. Jeg kan huske, at jeg brækkede mig noget så inderligt, da de sidste var kommet op. Det var frygteligt. [...]

Den 4. maj blev vi så flyttet igen. [...] Vi troede, at vi var havnet langt oppe i Sverige, men da vi kom til Strömnäsbruk viste det sig, at vi ikke engang var kommet op til de store søer. [...] Forlægningschefen, som han nu hed, var redaktør af den lokale avis. En meget stilig svensker, og han tog sin nye opgave særdeles alvorlig. Han gik med sin "deltagerliste" i hånden og anviste os vore køjer, køje efter køje i alfabetisk orden, så han kunne være i stand til nøjagtig at vide, hvor den enkelte af os befandt sig. Det var nødvendigt, sagde han. Men den gik ikke. Mange af kammeraterne havde holdt sammen i årevis i tykt og tyndt, både før, under og efter arrestationen, og mange af dem havde oplevet særdeles farlige situationer i hinandens selskab, og nu ville de, som de ellers kunne bande, ikke lade sig skille af en forbandet svensker. De havde klaret sig overfor såvel Gestapo som nogle forbandede SS'ere, nu skulle der mere end en nok så stilig svensker til at skille dem ad. Nogle ældre, besindige danske fik ham da også snakket til fornuft og lovede ham, at han i løbet af få timer skulle få en fortegnelse over, hvor den enkelte lå – og så fandt vi selv ud af at fordele køjerne.

Vi fra stue 11 havde holdt sammen siden vi forlod Frøslev, og sikrede os også her køjer ved siden af hinanden. Det var Anker Gram fra Gabøl, Max Egeskjold fra Haderslev og så mig selv. Det var jo den 4. maj vi blev flyttet til Strömnäsbruk, og hen på aftenen kom en dansk jøde, der boede i byen, ned til os og fortalte, at tyskerne havde kapituleret i Danmark. Han havde hørt det i BBC fra London, og det var blevet bekræftet i svensk radio.

Vi snakkede og snakkede den aften, uden at jeg i grunden kan erindre nogen stor jubel. Slet ikke som det skete i Danmark den aften. Om morgenen den 5. maj blev vi vækket af udsendelser fra dansk radio. Den svenske chef havde skaffet en radio til veje, og havde fået den installeret ganske tidligt om morgenen. Jeg husker, hvordan vi tumlede ud af sengene, da de spillede "Der er et yndigt land" eller var det "Kong Christian". Resten af dagen lyttede vi til udsendelserne fra Danmark – faktisk fulde af jalousi overfor de kammerater derhjemme, der nu armbåndsbevæbnede kørte rundt i gaderne fuldt optaget af de opgaver, der var blevet dem pålagt. Vi var simpelthen fulde af misundelse over ikke

selv at kunne være med til at sikre Gestapofolk og Hipobanditter. Vi rejste med det samme krav om omgående at få lov til at rejse hjem. [...]

Den 17. maj skete det. Vi kørte igen time efter time med tog til Malmø og kom ombord i en temmelig overfyldt færge. Der var udelukkende hjemvendende tysker-fanger ombord, og her så jeg med egne øjne nogle jøder, der i Tyskland havde fået deres fangernummer brændt ind på deres underarm, akkurat som man brændemærker køer og heste. Det så væmmeligt ud.¹⁰ [...]

Vi gik ud på pladsen foran banegården [i Kolding] og fik overtalt en taxavognmand til at køre os til Haderslev. Det holdt lidt hårdt. Han havde ikke meget brændsel og dårlige dæk, men han må alligevel have følt lidt for os, da vi fortalte, at vi ikke havde været hjemme i mange, mange måneder, og at vi kom direkte fra Sverige. Den køretur glemmer jeg heller aldrig. For det første kørte vi på gammelkendte egne. Jeg har cyklet den vej utallige gange på vej til ferie hos bedstemor i Sdr. Stenderup. Men dernæst var det en sand fryd at se tyske soldater – enkeltvis eller i små flokke – traske sydpå, sammensunkne og apatiske. I Christiansfeld stod der et par stykker ud og betalte deres andel af turen, mens Max Egeskjold og jeg fortsatte til Haderslev sammen med to andre fra byen, som jeg ikke husker navnene på. Jeg blev sat af i Nørregade, lige udenfor fars butik, betalte min part til vognmanden, og var så endelig hjemme.

Det var skönt. Far blev meget glad for at se mig sund og rask. Gudrun¹¹ og hendes kæreste var der også, og i de følgende dage fik jeg talt med alle gamle venner. Onkel Hans fra Jegerup sendte et bordflag med tak for indsatsen. Sven Frej sendte et velkommen-hjem-telegram fra Viborg, og alt var bare dejligt. Et par dage efter, at jeg på kasernen havde fået udleveret armbind til mig selv og resten af gruppen i Rangstrup, fik jeg en motorcykelordinans til at køre mig til Agerskov og Rangstrup, og den 1. juni kunne jeg så begynde i skolen igen. Krigen var helt forbi.

NOTER

- 1 Efter krigen var Hans Flintholm Hansen gennem mange år skoledirektør i Sønderborg Kommune. I artiklen kaldes han Flintholm.
- 2 Der er tale om to forskellige, men sammenhængende manuskripter; "Modstandsarbejde under besættelsen" og "Erindringer om arrestation og fangenskab 1944-1945". Erindringerne vedr.
- 3 Herman Schlosser og Knud Lauritsen var to ungdomsvenner, som var tilknyttet modstandsbevægelsen i Haderslev-området og som Flintholm havde kontakt med inden han tog til Møgel-tønder.

- 4 Poul Erik Sminge var søn af lærer Sminge i Rangstrup, som var meget aktiv inden for modstandsbevægelsen og havde tæt samarbejde med Flintholm.
- 5 Laust Slajkjær blev også senere Flintholms svoger.
- 6 Her er et længere afsnit om, hvordan Flintholm var på sløjdlærerkursus i København i sommeren 1944 og boede hos sin moster Adda og onkel Viggo, skåret ud. Han beskrev nogle oplevelser han havde haft under den københavnske folkestrejke i sommeren 1944.
- 7 Det var efter sommerferien i 1944. Der er skåret et længere afsnit ud om, at Flintholm og Sminge havde været nødt til at overgive en nødlandet britisk pilot til kriminalbetjent Skibelund fra Toftlund, fordi rygten om piloten hurtigt var blevet spredt på egnen.
- 8 Knud Selmer var en seminariekammerat, og han var kommunist. Inden Flintholm tog til Møgeltønder havde han haft et samarbejde med Selmer om at fordele illegale blade.
- 9 Flintholm hentyder til, at han blev arresteret af Gestapo den 13. oktober 1944. Se herom nedenfor.
- 10 Derefter fulgte en beskrivelse af den besværlige tur tilbage til Haderslev, som er skåret ud her.
- 11 Flintholms søster.

Zusammenfassung

Hans Flintholm Hansen hatte seine Ausbildung zum Lehrer gerade abgeschlossen, als er sich 1943/44 an mehreren Orten in Nordschleswig der Widerstandsbewegung anschloss. In seinen 1993 verfassten Erinnerungen beschreibt er, wie er zunächst illegale Schriften weiterschickte und zuletzt illegale Post in Husum abholte und Waffen und Sprengstoffe bei Hadersleben sicherte. Der Bericht vermittelt einen guten Eindruck davon, wie der aktive Widerstand in Nordschleswig am Ende des 2. Weltkrieges durchgeführt wurde. Im zweiten Teil seines Berichtes erzählt Flintholm davon, wie er im Oktober 1944 von der deutschen Polizei verhaftet und im Gefängnis des Arrestes in Apenrade von der Gestapo verhört wurde, bevor er im November in das Frøslev-Lager kam. Er beschreibt die dortigen Verhältnisse für die Gefangenen, und nennt u.a. die sinnlosen Arbeiten, die sie verrichten mussten, die massive Überbelegung des Lagers und den starken Zusammenhalt der Insassen. Flintholm war unter den Gefangenen, die im April 1945 mit den weißen Bussen nach Schweden gelangten, und er beschreibt sehr eindrucksvoll die Fahrt durch Dänemark, auf der ihnen Menschen entlang der gesamten Strecke zujubelten. Er überlebte den Krieg unversehrt, und erzählt nüchtern, dass sein Krieg am 1. Juni 1945 in dem Moment endete, als er wieder zurück im Klassenzimmer der Schule in Rangstrup stand.

Sønderjyder i slesvigsk koncentrationslejr

AF JENS-CHRISTIAN HANSEN

Syd- og sønderjyske modstandsfolk blev i efteråret 1944 deporteret til koncentrationslejren Husum-Schwesing i Sydslesvig. Husum var en af koncentrationslejren Neuengammes 87 udelejlere og var blevet etableret for at huse fanger fra mange forskellige europæiske lande, der skulle grave tankspærringer. Lejren var en blandt flere kz-lejre langs Tyske Bugt og den nederlandske grænse, hvor kz-fanger blev udnyttet som slavearbejdere ved den såkaldte Friservold, der skulle stoppe en eventuel allieret invasion. På grund af de barske arbejdsbetingelser, vejret, volden, sulten og sygdomme kan Husum regnes blandt de lejre, hvor betingelserne for overlevelse var særligt barske for fangerne.

Den 15. september 1944 brød den tyske besættelsesmagt det deportationsstop for danske statsborgere, som ellers havde været hovedformålet med ibrugtagningen af Frøslevlejren ved Padborg nær den dansk-tyske grænse få uger forinden. Denne dag blev knap 200 danskere deporteret med tog fra Harreslev Banegård med koncentrationslejren Neuengamme som foreløbig endestation.¹ Heraf blev de 81 personer den 26. september transporteret til kz-udekommandoen Husum-Schwesing med tog. Blandt disse var 28 personer, der enten var syd- eller sønderjyder eller havde tilknytning til modstandsbevægelsens Region III.² Denne artikels formål er at belyse forholdene for denne gruppe i den ene af de to koncentrationslejre, der i efteråret 1944 lå i det gamle hertugdømme Slesvig.³

Metodisk og teoretisk tager artiklen udgangspunkt i forfatterens ph.d.-projekt om koncentrationslejren Husum-Schwesing.⁴ Med teoretisk inspiration fra sociologiske studier⁵ betragtes koncentrationslejren som en ekstrem samfundsform med fangerne og deres bevogtere som aktører. Wolfgang Sofskys og Maja Suderlands generaliserende sociologiske betragtninger om koncentrationslejrersamfundet som et ekstremesamfund danner således den teoretiske ramme for den kvalitative analyse af kildernes empiriske data. I nærværende artikel fokuseres dog specifikt på koncentrationslejren Husum-Schwesing som case. Kilderne – ofte i form af vidneafhøringer, interviews, beretninger og andre former for erindringer – stammer fra kz-lejrens aktører og er farvet af deres interaktion. Mange af kilderne består af aktørernes egne erin-